

„Két fő érték van, a szabadság és biztonság. Ha valamelyik hiányzik, akkor lesz belőle “bevándorló középosztály”.”

Fiatal közgazdászok a középosztályról

DOI: 10.14267/VILPOL2024.06.05

Absztrakt

A Magyar Közgazdasági Társaság Fejlődésgazdaságtani Szakosztálya beszélgetést szervezett a középosztály fogalmáról, helyzetéről fejlődési lehetőségeiről. A Műhely több könyvet dolgozott már fel ebben a témakörben, és ez, illetve a téma aktualitása inspirált bennünket a beszélgetésre. A beszélgetésen részt vett:

Balogh Attila, mesterszakos hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem

Csontos Tamás, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem

Hógye Adél, mesterszakos hallgató, Neumann János Egyetem

Kozák Sándor, közgazdász, Központi Statisztikai Hivatal

Raciborski Eszter, közgazdász, az MKT Fejlődésgazdaságtani Szakosztály elnökségének tagja

Szabó Csege, egyetemi hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem

Szili Karolina, egyetemi hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

A beszélgetés 2024. október 18-án zajlott és Trautmann László, a Szakosztály elnöke vezette.

Trautmann László: A hazai és a nemzetközi szakirodalomban jelentős vita bontakozott ki a középosztály fogalmáról. A vita szorosan kapcsolódik a neoliberais korszak populista időszakának lezárásához és a tudásalapú gazdaság kialakulásához. Milyen középosztályra van szükség a tudásalapú gazdasághoz? Miben tér el a tudásalapú gazdaság középosztálya a neokonzervatív-neoliberais korszak és a jóléti állam középosztályától?

Balogh Attila: Thomas Piketty „Az egyenlőség rövid története” című kötete alapján az állítható, hogy az eddigi korok szabadság és függetlenség meghatározásai továbbra is érvényesek a középosztályra. Amivel ki tudjuk egészíteni ezt, az talán a hivatástudat. A középosztály nemcsak jövedelmi helyzetet jelent, mint a 19-20. században, hanem jellemzi a hivatás szeretete és a tudatos pályatervezés, az a törekvés, hogy a társadalmat egyben tartsa. Erre a társadalmi csoportra nem nehező a hatalmi elit nyomása.

Raciborski Eszter: Kapcsolódva Attilához azt mondhatjuk, az elit az, aki a szakmáját vezeti, a középosztály pedig a szakmájának a derékhada. A hagyományos statisztikai megközelítés, amelyet mindegy is, hogy arány-elvűnek, vagy osztály-elvűnek nevezünk, 1%-okról, 10%-okokról, 40%-ról, mint előre definiált keretekről beszél, és ennek a határait méri. A jóléti állam a biztonságérzetet szabadsághiányosan, a neoliberais-neokonzervatív korszak a szabadságérzetet biztonsághiányosan terjesztette ki a középosztályra. A tudásalapú gazdaságtól azt várjuk, hogy ezeket egymástól elválaszthatatlanná tegye, tehát a középosztály addig tart, amíg a szabadság és biztonság együttesen jelen tud lenni. Az, hogy a középosztály mennyit keres, mit fogyaszt és mit tulajdonol nem önmagában, hanem abból a szempontból érdekes, hogy vannak olyan anyagi feltételek és viszonyok, amelyek támogatják a biztonságot és szabadságot, és vannak olyanok, amelyek hátráltatják. Ezek társadalmanként egyébként eltérőek lehetnek. A középosztály kutatásoknak ezért azt is fel kell tárniuk, hogy az emberek mitől érzik magukat szabadnak és mitől érzik magukat biztonságban, és hogy ezek között a tényezők között helyet kapott-e már a bizalom a saját és a mások szakmai tudása iránt.

Szabó Csege: Úgy gondolom, hogy a középosztály kialakulása a jelen korban két részre bontható. Van materiális része, ami egy bizonyos vagyoni és pénzügyi szintet jelent, ami felett állítható, hogy valaki a középosztályba tartozik. E szint eléréséhez nyilvánvalóan segíteni kell az államnak. Erre gondolhatunk a Maslow-piramis formájában is, főleg annak alsóbb szintjeire, a fiziológiai szükségletek és a biztonság szempontjából. Ez után beszélhetünk a szociológiai oldaláról, amit közelíthetünk a követett értékrend felől. Ebből a szempontból nagyon érdekes az Opinium Intézet kutatása, amelyik kimutatta, hogy a magyar társadalom a vagyoni helyzetet tartja legfontosabbnak az osztályhoz tartozás szempontjából. 69% említette ezt elsődlegesnek. Érdekes kérdés, hogy egy bizonyos vagyoni szint felett tényleg az értékrendi szempontok válnak-e meghatározóvá.

Balogh Attila: Szerintem azért fontos, amit most mondtál, mert a vagyon is és a Maslow-piramis alsó szintjei is problémaként merülnek fel a mai Magyarországon. Aki vagyonnal rendelkezik, úgy érzi, hogy bármikor vagy legalábbis viszonylag könnyen elvesztheti. Akinek nincs, áhítozik rá. Szerintem ez kórkép is a jelenlegi társadalomról. A biztonságérzet „placebóira” építjük a középosztály fogalmát, ehelyett erős mérőszámokra van szükség.

Szabó Csege: Ezzel teljesen egyetértek. György László „*A középosztály forradalma*” című könyve jól rámutat erre a problémára a vagyoni és a szociológiai kutatások bemutatásával.

Hógye Adél: Megfordítanám a kérdést, milyen tudásalapú gazdaságra van szüksége a középosztálynak? Az első dolog, ami felmerült bennem, hogy kik tartoznak a középosztályhoz? A globalizáció és a migráció felerősödésével az a kérdés, hogy a Magyarországon élő dél-kelet ázsiai Wolt futár is középosztály, vagy csak az, akinek a helyére belépett? Ugyanez a kérdés az amerikai középosztályra is feltehető. Ha úgy vesszük, akkor világszinten alakulnak már ki a társadalmi osztályok, de persze országhatárokon belül maradván, ahol nagyobb a különbség, van, ahol kisebb. Visszatérve a középosztályra, szétválasztanám a „helyi középosztály” és a „bevándorló középosztály” fogalmát. Fontos szempont, hogy egy helyi középosztálybeli mikor dönt úgy, hogy ő bevándorló szeretne lenni és inkább elmegy Angliába/Ausztriába dolgozni.

A kérdés további része, hogy mit szeretne ez a középosztály, mire vágyik. Szerintem két fő érték van, a szabadság és biztonság. Ha egyik vagy másik nincs meg egy helyen, akkor lesz belőle „bevándorló középosztály”. Miért nem jó a hatalomnak, ha több a bevándorló? Abban az esetben, ha háború vagy válság van, a bevándorló biztos, hogy továbbáll, illetve nem fog hazafiasságból fegyvert ragadni, áldozatot hozni a közösség érdekében. A hatalom egyik célja tehát a hatalmának védelme, ami akkor valószínűbb, ha a középosztály helyi. Mit okoz a helyiekben a bevándorlók megjelenése? Legtöbbször félelmet: más kultúra és még lehet, hogy „a munkát is elveszi” – fogalmazzák meg. A kérdés persze az, hogy milyen munkát vesz el? Elvégezné azt a munkát valaki a helyiek közül? Nem valószínű, legjobb esetben sokkal magasabb bérért vállalják el a munkát, ami a globalizáció körülményei között nem tartható. Mi marad? A bevándorlóvá válás egy másik országban, vagy a tanulás, a bevándorló középosztály fölé helyezkedve. Az állam/közösség szempontjából még egy kedvező út van, a közszolgálati és katonai pályák. Mi veszhet el ezzel az úttal? A szabadság. Utalni kell még a tanulásra is. Mi a baja ezzel az államnak? Drága. Vagy a középosztálybeli diák vagy az állam nem tudja megfizetni. Mit lehet tenni? Már a tanulás során be kell vonni az embereket a munkába, hogy már ekkor meglegyen a megélhetése is. Itt (is) látszik tehát az egyetemek, oktatási intézmények híd szerepe a tudásalapú gazdaságban.

Fontos a hivatástudat. Az, hogy hogyan tudja elérni a tudásalapú gazdaság, hogy a középosztály elégedett legyen és ne menjen el. Hogyan tudja mindenki megtalálni a hivatását, érdeklődését és abban elégedetté válni. Itt pedig a karriertervezés és a támogatás szerepe nagyon fontos.

Kozák Sándor: Véleményem szerint fontos megemlíteni, hogy milyen jövőképet ígért a neoliborális korszak a középosztály számára. Ebben az egyénközpontú rendszerben valóban az volt az alaptétel, hogy aki gyarapodni akar, az korlátok nélkül meg is teheti azt. Ugyanakkor látszik, hogy a korszak csak növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket szült, melyet a középosztály a saját bőrén érzett. Nem is meglepő hát, hogy a vagyoni szint és a megélhetés kérdése vált a középosztály identifikációjának egyik fókuszpontjává. Na meg a fogyasztás, mely ma már a tradicionális társadalmi rétegek helyett új, fogyasztási trendek alapján kialakuló csoportokat termel ki. Egyetértek az előttem szólókkal abban, hogy a tudásalapú gazdaságban elengedhetetlen egy olyan középosztály, amely a megélhetési igényeken túl is képes döntést hozni és szorgalmazni tudja az állam újraelosztó feladatainak kibővítését.

Csontos Tamás: A középosztályt lehet egyszerű vagyoni vagy jövedelmi kategóriaként szemlélni, ahogy azt Piketty említett könyvében is láttuk, hiszen minden társadalomban meg tudunk határozni „középen lévőköt”. Számomra viszont a középosztály ennél többet jelent. Véleményem szerint a 20. század első felében a jóléti állam felemelkedése volt az, ami megteremtette a középosztály fogalmát ezzel lényegében meghaladva a munkások és tőkések antagonisztikus szembenállására épülő klasszikus kapitalizmust. A középosztály egy olyan társadalmi csoport megszületését jelenti, amely képes felülemelkedni saját, önző érdekein, s a közjó szempontjait képviselni. A középosztályi lét úgy nyújt létbiztonságot és lehetőséget az önmegvalósításra, hogy az ehhez szükséges vagyont és jövedelmet nem egy másik társadalmi réteg kizsákmányo-

lására alapozza. A jóléti állam idejében ennek a középosztálynak a létrehozása volt az az út, amely képes volt meghaladni az osztályharc és a fasizmus csapdait, s milliók számára biztosítani a jólétet és a biztonságot a fejlett világban. Természetesen, ahogy erre Piketty rámutat, ez nem volt tökéletes, hiszen globális mértékben még nem tudott létrejönni a középosztály.

A neokonzervatív-neoliberális fordulattal ez a középosztály egy fokozatos változáson ment keresztül, amelynek fő lépése az annak alapját képező szakmastruktúra megváltozása volt, hiszen a hagyományos középosztály munkáit kiszervezték a fejlődő országokba. További cél volt, hogy a középosztályt jobban motiválják a teljesítményre. Ebben számos előrelépés is született, összességében viszont, ahogy Eszter és Attila rámutatott, a létbiztonság rovására történtek meg a teljesítményt kikényszerítő reformok.

Jelenleg azt látjuk, hogy a középosztály egy nagy átalakuláson megy keresztül, amelynek egyelőre leginkább a negatív oldala látszik. A középosztály hagyományos életmódja kihívásoknak van kitéve, amelynek oka a technológiai fejlődés, a globalizáció, és a környezeti fenntarthatatlanság problémája. Ezek kikezdi a hagyományos középosztályi létformát, ami a létbizonytalanság növekedésével jár, és meggyengíti a középosztály érték alapjait is. Bár a középosztály hagyományos életmódjának változása elkerülhetetlen, ugyanakkor a probléma az, hogy e mellé nincs egy pozitív vízió és jövőkép rendelve, amely mellett az állam elköteleződne és amely a létbizonytalanság felszámolásával kecsegtetne. Ez a hiátus vezet a populizmus felemelkedéséhez, amely kihasználja a középosztály hagyományos életmódja iránt érzett nosztalgiát, de közben nem nyújt valódi megoldást, s csak mélyíti a társadalmi szakadékokat.

Szili Karolina: A tudásalapú gazdaságra alapuló középosztály szerintem leginkább azokból a szakemberekből és értelmiségiekből áll, akik a modern technológiákat, innovációkat és az információt helyezik előtérbe, mint elsődleges gazdasági erőforrásokat. Ebben a helyzetben már nemcsak a fogyasztásra és hagyományos gazdasági termelésre korlátozódik, hanem az új tudás előállítására, a technológiai fejlődés előmozdítására és a globális versenyben való részvételre. Emellett a jóléti állam középosztályához képest, amely főként a stabil munkabérből és a szociális juttatásokból élt, a tudásalapú gazdaság középosztálya már inkább a folyamatos tanulásra és az alkalmazkodóképességre alapoz.

A korábbiakhoz képest ebben a középosztályban nagyobb hangsúlyt kap az oktatás, a kutatás-fejlesztés és az innováció, ami elválasztja őket a neoliberális korszak középosztályától, amely inkább még a gazdasági teljesítményre koncentrált.

Trautmann László: *Hol tart az európai és a magyar társadalom a tudásalapú gazdaságra történő áttérés folyamatában? Mi hiányzik a szükséges anyagi, lelki és szellemi feltételek közül, és mivel rendelkezik, mi az az alap, amire már lehet építeni?*

Raciborski Eszter: Egy pénzügyi szempontot említenék. Megkérdeztem egy laikus ismerősömet, hogy szerinte ki tartozik a középosztályba. Azt mondta, szerinte az, akinek már nem kell aggódnia a havi kiadásai miatt, de ha valami nagyobb befektetést eszközölne, például ingatlan- vagy autóvásárlás, akkor ahhoz hitelt kell felvennie. Visszakérdeztem, hogy szerinte

a „középosztály felettiek” nem vesznek-e fel hitelt, mire azt a választ kaptam, hogy de, de nekik nem muszáj, hanem ők akarnak. Láthatólag a hitelhez való viszonyulás is nagyon érdekes dolog a középosztály szempontjából. A hitelezéshez jellemzően negatív érzések társulnak, rossz kényszerként élik meg a hitelfelvevők. Ezért biztosan a széles körű pénzügyi oktatás hiánya is felelős, de láthatólag jelen van itt egy lelki gátlás is, ez pedig a kötelezettségvállalástól való félelem. Miközben a középosztályi lét egyik ismérve, hogy ebben az állapotban az ember már képes kötelezettséget vállalni, ennek az állapotnak tulajdonképpen örülni kellene, a „középosztály alatti” státuszban ugyanis ez biztonsággal még nem lehetséges. Ennek a gátlásnak az egyik oka nyilván az a neoliberális örökség, hogy a kötelezettségvállalási és -viselési képesség akármikor elveszthető. Ezt az emberek sokszor úgy fogalmazzák meg, hogy a középosztályból való lecsúszás állandó fenyegetés. A középosztály lefelé nyitottságát a neoliberalizmus ösztönző jelleggel hozta létre, mára azonban úgy tűnik ez inkább nyomasztó lett, elvesztette produktivitását. Nem ösztönöz, hanem bénít. A tudásalapú gazdaságban ezért fontos lenne, hogy ez a bénultság oldódjon, és a középosztály visszanyerje az ahhoz szükséges biztonságérzetét, hogy funkcionálni tudjon. Többek között ezért a hitelhez való viszonyulás változása is jó indikátora lesz ennek a folyamatnak. Ma a hitelezés elterjedtsége már jelen van, a hiteltermékek biztonságossága is sokat javult, ami jó alap lehet, de a hitellel kapcsolatos viszonyoknak még változnia kell, hogy ezt az életdöntéseit támogató intézményként élje meg a középosztály.

Balogh Attila: Nagyon fontos a kudarc problémája nemcsak a magyar, hanem alapvetően a legtöbb nyugati társadalomban. Nem látok védőhálót, ami megvédené a bukással vagy a kudarcra szemben. Lehet, hogy létezik, de hiányzik ennek az érzete. Sajnos nem az az érzet, hogy ha most elbukom, akkor még folytathatom, felállhatok, mint az Egyesült Államokban. Nálunk az az érzet, hogy aki elbukik, örök életére elbukott ember lesz. Ami a tudásalapú társadalomba való haladást illeti, szerintem először nagyon fontos meghatározni a tudásalapú társadalmat. Számomra a tudásalapú társadalom az, amikor a tudás válik az egyik fő termelési eszközzé és lehetőséggé a munkavállalás és a megélhetés szempontjából. Ez nemcsak azt jelenti, hogy mindenki fehérgalléros munkás lesz, hanem megjelennek a valódi szakemberek a szakképzésben, és a tudást, mint a hitelt, ahogy Eszter mondta, nemcsak negatívan, nemcsak kötelességként értelmezik, hanem hivatásként, önmegvalósításként. A középosztályba tartozás a megélhetés biztonsága mellett azt jelentené, hogy hozzá tud járulni az állam működéséhez.

Raciborski Eszter: A keresetekről való közbeszéd felhangosodása is ide tartozik. Egy gondolat erejéig elfogadva Thomas Piketty definícióját a középosztályról, ami egy erősen statisztikai jellegű megközelítés a középső 40 százalékról, akiket a középosztályba sorol, akkor világosodik meg a medián jövedelem fogalmának közgazdasági jelentősége. A medián mutatja meg, hogy hol van a középosztály alja, és ezért követik az emberek ilyen árgus figyelemmel a medián béreket. Az emberek folyamatosan keresik a helyüket: még benne vagyok, vagy már nem vagyok benne. Van egy alapvető irányultság a középosztályi normában való részvételre.

Balogh Attila: Szerintem probléma, ha a statisztika alapján sorolják be magukat az emberek, és nincs személyes meggyőződése arról, hogy ő a középosztály tagja. Az érzet vagy tudás kell, hogy tartalmazzon intuitív elemet, aminek részei az állami védőeszközök. Ha valakit elbocsáta-

nak, akkor kap ugyan munkanélküli segílyt, de már elfelejtették, leírták. Az északi modell lehet még járható út arra, hogy ne essen ki senki a társadalomból, mert jelenleg végső soron létezik az a fenyegetés, hogy valaki teljesen kirekesztődik a társadalomból, ami rosszabb, mint a munkásosztály tagjának lenni.

Szabó Csege: A skandináv modell valóban példaértékű, de úgy látom, hogy nálunk erre még nincs meg a társadalmi felkészültség, az ország egészének infrastrukturális felkészültsége. Viszont nagyon jó hosszú távú cél.

Balogh Attila: Az állami kifejezéssel nem azt szeretném mondani, minthogyha a kormányra akarnánk bízni a probléma megoldását. A középosztályhoz tartozást közösségiként kell megélni, aki befizeti az adóját, ő hozzájárul ahhoz, hogy se saját maga, se más ne essen ki a társadalomból, mert mindenkinek előnyös, ha mindenki része a társadalomnak.

Csontos Tamás: Csatlakozva Attilához, a tudás társadalom számomra is azt jelenti, hogy a gazdasági rendszer felépítését a tudás gyarapodásának szempontjai vezérik. Egy ilyen társadalomban való részvétel módja tehát a tudástermelésbe való bekapcsolódással egyenértékű. A tudás megkülönböztetett jellemzője, hogy szükségszerűen társadalmi, hiszen azáltal gyarapodik, ha megosztják, az elzárt tudás nem tud hasznosulni. Ez viszont egy új társadalom szervezési modellt tesz szükségessé, amely ellép a neoliberais időszak túlzott egyénpontúságától, és a társadalmi kapcsolatok minőségének javítására összpontosít.

Ebben a korszakban a középosztály fogalmának az anyagi feltételeken túlmutató jellemzői vannak. Ezt úgy fogalmaznám meg, hogy a középosztálynak szükséges rendelkeznie kellő önerővel, vagyis képesnek kell lennie a közjó szempontjainak autonóm követése nyomán hozzájárulni az állam működéséhez. Ennek első eleme a szellemi önerő, vagyis a kellő tudás a közjó felismerésére, s alkalmazására. A második az anyagi önerő, amely azért szükséges, hogy a létbizonytalanság félelme miatt ne kelljen lemondani a közjó szempontjainak érvényesítéséről.

Ami jelenleg hiányzik egy ilyen középosztály megteremtéséhez, az az állampolgárokat önerővel felvértezni tudó állam és közszolgáltatási rendszer. Ezt kellene megteremteni. Ez lényegében egybecseng a korábban említett északi modell „képessé tevő” államával.

Kozák Sándor: A közjavak kommodifikációja, valamint az állami védőháló megnyirbálása mind az Unió többi országában, mind idehaza megváltoztatta a középosztályhoz való tartozás érzetét. Ma a középosztálybéli lét egyedül hagyott és kilátástalan. A társadalmi mobilitás csökkenése, főleg idehaza, növeli ezt a szorongást. Az ember tudja, hogyha valamit elront, akkor nem lesz senki, aki segíti, de azt is, hogy ha az alsó osztályból próbál feljutni a középosztályba, akkor azt csak vérverejtéken keresztül tudja elérni és akkor is maximum egy bizonyos szintig tud eljutni. Véleményem szerint ez a hivatásosságot is megnehezíti. Tudva tudván ugyanis, hogy ha egy olyan, egyébként fontos hivatásnak szenteli az ember az életét, mint az oktatás, vagy a kutatás, akkor nélkülözés és a már említett lecsúszás veszélye lesz a mindennapi társa.

Úgy gondolom, hogy mind Magyarországon, mind az Unió többi országában találunk olyan közpolitikai szegmenseket, amelyben látszik az igény arra, hogy a középosztályt védjék és erősítsék. Olyan példákat is találunk, ahol ez egy konkrét életmodellt erőltet. Mindenesetre, a leg-

több országban nincs ez egy konkrét, a társadalom minden szegmensét felölelő modell köré helyezve, ezzel el is veszik ezeknek a kezdeményezéseknek a hatása. A Thomas Piketty által felvázolt kezdeményezések egymást segítő, konkrét tervek, melyek egy koherens modellt biztosítanak ezen probléma kezelésére.

Szili Karolina: Az európai és a magyar társadalmak jelenleg vegyes eredményeket mutatnak. Magyarország esetében az oktatás és kutatás-fejlesztési infrastruktúra jelentős elmaradásban van a vezető európai országokhoz képest, ami jelentős akadálya a tudásalapú gazdaság kialakulásának. Az anyagi feltételek közül hiányzik a stabil kutatás-fejlesztési támogatás, az innovációt ösztönző kormányzati politika és a humántőkébe történő befektetések. Azonban már létezik egy olyan alap, amelyre építeni lehet: az Európai Unió által nyújtott források, a magas szintű technológiai hozzájárulás és az európai piacokhoz való hozzájárulás. Az európai szinten viszont a fejlettebb országok, mint például Németország vagy a skandináv államok, sokkal előrébb járnak az innováció és a tudásalapú gazdaság terén.

Trautmann László: *Több szerző is érintette a meritokrácia szükségességét, illetve nem hatékony működését. Mit értetek Ti meritokrácián, fontosnak látjátok-e a szerepüket? Mi a feladata, és hogyan érheti el a meritokrácia (vagy technokrácia) a céljait? Mivel lehetne segíteni a működésüket az Európai Unióban és Magyarországon?*

Szili Karolina: Olyan társadalmi rendszer, ami a képességeken és az eredményeken alapul.

Balogh Attila: Jó fogalomnak tartom, de alapvető probléma, hogy még a legszélsőségesebb diktatúrák is ezt a meritokratikus képet szeretik festeni magukról. Azt állítják magukról, hogy mindenki azt kapja, amit megérdemel. A legtöbb döntéshozó azt szeretné mondani, meritokráciát alakít ki, ami nem igaz. Michael Sandel írta le könyvében, „Az érdem zsarnokságában” a középiskolai hokicsapat példáját, amiben úgy tűnt, hogy mindenki képességei szerint jutott előre, holott igazából, aki hamarabb született, erősebb volt, több figyelmet kapott, akár sztársporthoz is válhatott belőle. Nagyon nehéz megvalósítani a meritokráciát igazságosan és méltányosan. Hiába mondták Amerikában azt, hogy meritokratikus társadalmat hoztunk létre például az egyetemek szempontjából, ahogy Sandel írta, csak a kialakult arisztokrácia tudta a saját gyermekeit a legjobb egyetemekre küldeni. Emiatt hozták létre a kvótákat, ami szintén torzított. Meritokráciáról nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem beszélhetünk a történelem folyamán. Amit biztosítani tudunk, az nem a valódi meritokrácia, hanem a lehetőség vagy esélyegyenlőség, ami már egy jó alap lehet.

Raciborski Eszter: Szerintem az emberek többsége a meritokrácia iránti vágyat azért fogalmazza meg, mert nem szeretne anomáliát érzékelni aközött, hogy milyen anyagi viszonyok alakulnak ki, és aközött, hogy hogyan járulnak hozzá egyénileg a közösség fennmaradásához. Ha ebben anomália érződik, akkor azt a meritokrácia hiányaként érzékelik. Ami nekem nem tetszik a meritokráciából, az a „krácia”. Ezzel azt állítjuk, hogy az érdemesek uralkodjanak, ennek árnyoldalairól már Michael Sandel is írt „Az érdem zsarnoksága” című könyvében. Az is elméleti probléma, hogy mi valaminek vagy valakinek a hatékonysága és ennek oka is kérdés. A teljesítmény deficitnek mindig van oka, és nem biztos, hogy a lustaság vagy képességek hiánya a magyarázat. Lehet, hogy valaki olyan kórállapottal küzd, ami őt ebben akadályozza. Az az

állítás, hogy rajta uralkodni kellene, egyébként tőle független kórállapot miatt, megkérdőjelezhető. A kérdés tehát az, hogy mire jogosít fel a teljesítmény, amit a meritokráciához rendelünk? Feljogosít-e a teljesítmény a teljesítmény nélküliek elnyomására? Vagy inkább arra indít, hogy azt vizsgáljuk, hogy a másik miért nem teljesít? Mi az oka annak, hogy mit tud teljesíteni?

Balogh Attila: Lehet, hogy túl déli vagyok, de szerintem nem helyes mindent teljesítmény alapján mérni. Ez végső soron elvezet a potyautas kérdéshez. Ha valaki nem teljesít, vagy nem úgy teljesít, vagy nem képességei szerint, akkor bünt követ el ezek szerint?

Raciborski Eszter: Nem, és éppen arról akartam beszélni, hogy amikor a teljesítményt keressük, akkor az ne csak azt jelentse, hogy felkutatjuk a jól teljesítőket és megjutalmazzuk a teljesítményüket, hanem a meritokrácia arról is szól, hogy feltárjuk a teljesítés gátjait. Meg kell találni azt, hogy vajon mi akadályozza a nem-teljesítőket abban, hogy ők is teljesíteni tudjanak. Így lehet a meritokrácia inkluzív és nem exkluzív.

Szabó Csege: Én úgy gondolom, hogy nem feltétlenül baj a meritokrácia, ha ennek alternatívája az anarchia. Ha úgy vesszük az uralkodást, mint vezetést, akkor kifejezetten támogatni lehet. Az uralkodás lehet rossz szó erre, de valamilyen úton vezetni kell a tömegeket, arra szerintem szükség van. A meritokrácia mellett a technokrácia is szerepelt a kérdésben, aminek még inkább van negatív konnotációja, gondolhatjuk hozzá, hogy egy cél érdekében bármit meg lehet tenni. Ezzel visszacsatolhatunk a teljesítményelvre. Szerintem itt szükség van a célok pluralizmusára, például a pénzügyi teljesítmény csak egy a sok közül. Az is számíthat, hogy mennyire elégedett a munkás, mennyire tud egészségesen dolgozni, tehát rendelkezésre állnak ezek a körülmények, és ezek fontos szempontok. A meritokrácia és technokrácia együttesének egy lehetséges útja a mesterséges intelligencia, ami segíthet abban, hogy mindenki az optimális feladatot kapja meg és mindenki azt az információt és azt a feladatot kapja, ami számára az ideális. Ezzel az egész társadalom minden pontját szinte vizualizálni lehetne a különböző terekben, amivel megalapozható a tökéletes döntés.

Hőgye Adél: Lehet, hogy távolról indítok, de volt egy olyan elgondolásom, hogy akkor van értelme a meritokráciának, ha van egy külső ellenség, ami érkezik a világűrből is például egy aszteroida formájában. Akkor felmerül a kérdés, hogy ki vezesse az egész közösséget, és ebben az esetben a meritokrácia kell, hogy uralkodjon. Ez a felfogás evolúció szempontból is értelmes lehet, és a jelenlegi háborús konfliktusokra adott válaszok tekintetében is fontos. A meritokrácia a fenyegetések megelőzése szempontjából vagy hatásának tompítása szempontjából is fontos lehet.

Balogh Attila: Lehet, hogy ezzel a szélsőséges technokrácia felé indulunk el azzal, hogy bízzuk a szakértőkre a megoldást, mert ők értenek hozzá. Mindent meg fognak tenni a cél érdekében, ami szentesíti az eszközöket. Személy szerint azért nem szeretem a teljesítményelvet, mert különböző mércéi lehetnek. Ha pénzben mérjük, az elvezet a plutokráciához. Ha oktatásban, akkor az egyetemi diplomához. Sajnos azonban nem mindig jár együtt az ok és okozat. Lehet, hogy valaki azért gazdag, mert beleszületett a vagyonba, vagy nagyon szerencsés volt, ugyanígy az egyetemi teljesítmények között is van különbség. A teljesítményből nem feltétlenül következik a vezetői tudás.

Raciborski Eszter: A nemzetközi irodalomban is beszélnek a technopopulizmus feléledéséről. A 2010-es éveket a világon mindenhol populista tendenciák jellemezték. A 2020-as években a populizmus szövetséget alakít ki a technokráciával. A populizmus az, amikor azt mondják nekünk, amit hallani akarunk, nem pedig azt, amire szükségünk van. A technokrácia az, amikor azt mondják nekünk, amire szükségünk van, azonban olyan szenvtelenül, hogy az befogadhatatlan. Ezért vannak ellenérzések a technokráciával szemben, minden eredménye ellenére. Érdekes folyamat ezért e kettő egyidejűsége, a megoldás véleményem szerint nyelvi lesz, ami furcsa módon egy arisztokratikus elem. A legutolsó könyvében Kissinger is írt az arisztokratikus erények felélesztésének szükségességéről. Ilyen például a többnyelvűség, vagyis, hogy ugyanazt különbözőképpen mondom, attól függően, hogy éppen kivel beszélek, és ő miből ért. Az arisztokrata nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is többnyelvű, nemcsak az unokatestvérével, hanem a királlyal és paraszttal is szót ért. Ilyen irányú elmozdulásra lenne szükség talán Magyarországon és az Európai Unióban egyaránt. Ezt Kissinger elsősorban az államvezetésre értette, de ugyanez igaz a szakmák közötti párbeszédre is. Én utoljára Forma 1-et akkor néztem, amikor Schumacher a Ferrarival nyerő szériában volt. Akkor azt mondták, nem Schumacher a legjobb pilóta, nem a Ferrari a legjobb autó, de Schumacher tudja a legjobban elmagyarázni a mérnököknek, hogy mit érez vezetés közben az autó mozgásán, akik ebből értették, hogy mit kell jobban beállítaniuk.

Ezzel összefüggésben szeretnék egy statisztikára hivatkozni szintén az Opinion Intézet kutatásából. Eszerint az elit kilencven százaléka úgy gondolja, hogy neki van barátja az alsó-középosztályból, míg az alsó-középosztály úgy gondolja, hogy neki nincs barátja az elitből. Ebből nekem az következik, hogy más az elit definíciója saját maga számára, és más a magát alsó-középosztályba helyező számára. Az alsó középosztály nem tekinti elitnek azt, aki magát elitnek gondolja.

Az is lehet, hogy ez azt fejezi ki, hogy a középosztálynak van egy gravitációs pontja. Az alsó középosztály nem látott még elitet, ezért amit lát, azt középosztálynak látja, és azt hiszi, hogy az elit egyébként ettől valami csillagászati távolságra van. Az elit meg szintén gravitál a középosztályba, és ezért keresi azokat a formákat, amik középosztálynak tűnnek.

Balogh Attila: Szeretném leszögezni, hogy szerintem ma Magyarországon nincs meritokrácia. Vannak sikertörténetek, amikor valaki nagyon lentől fel tud kapaszkodni, de alapvetően azt látjuk, hogy a vezetés újratermeli magát.

Hógye Adél: Attilával némileg vitatkozva ezt inkább oldalirányú elmozdulásnak tekintem. Amikor valaki külföldön próbál szerencsét, és aztán az ottani eredményeire támaszkodva, kiemelkedve tér vissza. Helyben nagyon kevésbé látom a felemelkedés lehetőségét Magyarországon.

Szabó Csege: Visszahoznám azt a kérdést, hogy mit értünk a teljesítményen. A vagyoni helyzetet egyértelműen, a ház és az autó mérce a többiek szemében. Ez azonban nem feltétlenül jelenti a teljesítményt, és nem is feltétlenül arányos vele. Ez alapján szerintem nem érvényesül a teljesítmény.

Szili Karolina: Szerintem Magyarországon még mindig a kapcsolatok uralkodnak. Persze az is a teljesítmény része, hogy az ember kivel tud olyan kapcsolatba kerülni, aki aztán könnyebbé teszi az életét. A szakmai teljesítmény a kiemelkedés első lépéséhez elég, de utána nem elég

ahhoz, hogy valaki vezető legyen. A meritokrácia az egyének képességein és teljesítményén alapuló társadalmi rendszer, ahol a pozíciók és a gazdasági javak elosztása nem származás vagy kapcsolatok alapján történik, hanem az érdemek szerint. Az Európai Unióban és Magyarországon a meritokrácia hatékonysága érdekében fontos lenne a képzési rendszerek fejlesztése, az esélyegyenlőség megteremtése és a politikai beavatkozások minimalizálása a szakértelem alapú kiválasztási folyamatokba. Emellett a technológiai beruházások növelése és a kutatás-fejlesztés támogatása szintén nagyon fontos lenne.

Szabó Csege: Szerintem ez függ a befogadó közegtől. A szakértők szemében a tudás számít, de a társadalom nagy részét nem befolyásolja.

Kozák Sándor: A meritokratikus társadalom koncepciója, hogy nem a származás, hanem az érdem, a szorgalom, a tehetség az, amely segíti a feljebbjutást. Ezt önmagában nem tartom egy problémás koncepciónak. Mindazonáltal tisztában kell lenni azzal, hogy ki honnan indul a versenyben. Nem mindegy, hogy a startvonalról, vagy a stadionon kívülről, a parkolóból. Úgy gondolom, hogy a neoliberais korszakban, amely önmagát meritokrácián alapulónak vallotta, pont ezt az aspektust hanyagolták el. Azon emberek, akik könnyen megmozgatható, könnyen gyarapodó tőkével rendelkeznek (legyen ez egy cég, részvények, vagy bármi hasonló, egyébként hamar gyarapítható javak), képesek könnyebben boldogulni azokkal szemben, akik szükségleteiket bémunkán keresztül fedezik. Természetesen, a középosztály egy részének van saját tőkéje, például ingatlan, de ezeknek az értéke lassan növekszik. Erről Branko Milanovic részletesen is írt.

Csontos Tamás: A meritokrácia fontos elv az állam szervezésében, hiszen egy olyan társadalom nem tekinthető igazságosnak, ahol semmilyen összefüggés sincs az egyén társadalmi pozíciója és érdemei között. A kérdés csak az, hogy lehet-e ez az egyetlen szervezőelve egy társadalomnak. Sandel korábban említett könyve éppen arra mutat rá, hogy milyen károkkal jár, ha szélsőséges módon alkalmazzuk ezt az elvet az államszervezésben. Kifejti, hogy a meritokrácia elvének kizárólagos hangsúlyozása a győztesek közt gögöt, a vesztesek közt megalázottságot szül.

További probléma, ahogy többen utaltak rá, hogy az érdemek mérése nem egyszerű, s nem kielégítő azt a piaci teljesítménnyel azonosítani. A fő baj a meritokrácia elvének piaci teljesítményre alapuló felfogásával, hogy a társadalmat úgy írja le, mint egymás ellen küzdő egyének versenyét, amelyben szükségszerűen vannak vesztesek és nyertesek. Ez a megközelítés viszont kevés teret enged annak, hogy felismerjük az állampolgárok egymásra utaltságát, s beszűkíti a közjóról való gondolkodás lehetőségeit.

Véleményem szerint tehát a meritokrácia érvényesítése fontos, különösen az egyes szakmák szintjén, ugyanakkor nem válhat a társadalom egészének kizárólagos vezérelvévé. Egy igazságos társadalom létrehozásához ennek az elvnek ki kell egészülnie a közös fejlődés, a kölcsönös függőség és a testvériség eszméivel.

Köszönöm szépen a beszélgetést!